

УДК 94:141]((47+57)-89)"1700/1725"(092)

Віктор Соколов,
кандидат історичних наук, головний бібліотекар
Національної парламентської бібліотеки України

Історико-філософські погляди Гавриїла Бужинського на тлі розвитку історичної думки Росії першої чверті XVIII століття

Аналізуються історико-філософські погляди Гавриїла Бужинського, значення його перекладацької діяльності та творчий внесок у процес становлення історичної науки Росії першої чверті XVIII ст.; досліджуються основні напрями розвитку історичної думки доби Петра I.

Ключові слова: історія, Росія, перша чверть XVIII ст., історична наука, перекладацька діяльність, Гавриїл Бужинський, історико-філософські погляди.

Постать та діяльність видатного вітчизняного церковного і культурного діяча, професора філософії і прєфекта Московської слов'яно-греко-латинської академії (1709), наглядача за станом шкіл і друкарень (1721) Гавриїла Бужинського (1680—1731) багато разів висвітлювалися в численних публікаціях як довідкового, так і наукового характеру, проте ще немає ґрунтовного дослідження, що всебічно розкривало б роль та значення ідейно-теоретичної та науково-просвітницької діяльності цього видатного вченого і просвітника. В більшості наукових публікацій, починаючи зі статті невідомого автора в "Журнале Министерства народного просвещения" "О трёх проповедниках Петрова времени: Феофане Прокоповиче, Стефане Яворском и Гаврииле Бужинском" (1835) і закінчуючи працею О. Бландова (2013), досліджувалися роль та значення творчого внеску Г. Бужинського у розвиток літератури, ораторського мистецтва, гомілетики, інтелектуального життя тогочасної Росії, аналізувалися окремі питання його релігійно-церковної, наукової та просвітницької діяльності. Найповніше ідейно-теоретичні погляди Г. Бужинського розкрито в працях видатної вітчизняної дослідниці, філософа та історика, професора В. Нічик [22—24].

Мета запропонованої статті — дати узагальнений аналіз історико-філософських поглядів Г. Бужинського, дослідити його місце в поширенні історичних знань крізь призму перекладацької діяльності, визначити роль та значення творчих доробків вченого-мислителя у становленні науки про минуле на тлі розвитку історичної думки Росії першої чверті XVIII ст.

Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. у процесі формування історичної науки в Росії відбувався поступовий перехід від створення історичних праць описового характеру, що несли відбиток суб'єктивного бачення подій і явищ (літописання, сюжетно-історичні оповідання, агіографія та ін.) до фундаментальніших досліджень, присвячених як загальним, так і окремим питанням світової (головним чином європейської) та російської історії. Подальший розвиток історичної думки в Росії вимагав усвідомлення сутності й значення історії, розроблення системи об'єктивних принципів і чіткої методології історичних досліджень, формулювання відповідних часові універсальних законів

історії та побудови глобальних концепцій історичного розвитку. Це було зумовлено і тим, що Росія саме вийшла зі стану внутрішньої культурної замкнутості й долучилась до цивілізованого європейського товариства, а отже, мала визначити своє місце у ньому і, відповідно, у всесвітній та європейській історії. Видатний російський історик, географ, економіст та державний діяч В. Татищев писав, що без знання зарубіжної історії "своя не будет ясна и достаточна". Таке комплексне вивчення, на думку історика, мало слугувати для прогнозування майбутнього. Інший прихильник Петра I, спальник (придворний чин наближеної до правителя особи), комерційний агент царя та судовий майстер Ф. Салтиков у "Пропозициях" Петру I, що стосувалися освітніх питань, між іншим зазначав, що слід "велеть сперва перевести гистории универсальные и партикулярные и велеть их напечатать и приказать, чтоб все вместо часовников и псалтырей учились словесному по них" [2, с. 268]. Як держава візантійського культурного типу Росія перебувала поза межами європейських концепцій розвитку світового історичного процесу, тому необхідно було засвоїти й адаптувати їх до російських реалій. Такої думки дотримувалися багато прихильників політики Петра I, зокрема Г. Бужинський, який у передмові до перекладу праці одного з ранніх ідеологів німецького просвітництва, адепта теорії "природного права" С. Пуфендорфа "Введение в историю Европейскую" (Санкт-Петербург, 1718 та 1723), яка, по суті, є промовою до царя Петра I, акцентував увагу на прогностичному значенні історії та важливості досягнення об'єктивних законів розвитку історичного процесу. На думку Г. Бужинського, ця праця "кратко, разумно и чиновне расположительно, путь показуя кратчайший в долгое и непроходимое книг исторических путешествие". В передмові перекладач писав, що прийшов час, коли потрібно вже добре орієнтуватися в історії західноєвропейських держав, а "российские народы... сами книгу сию чтуше, всех европейских дел увидят правление". Одним із головних об'єктивних законів, які визначають хід історії і ведуть держави до величчя та розквіту, на думку Г. Бужинського, є розвиток людських знань: "...за три века весь мир Европейский иной вид имяше, таже како после темного варварства и непросвещенного

невежества, и небрежения всеконечного, светом учения просветился" [7, арк. 4].

Здійснення петровських реформ і зміни у сферах освіти, науки і духовному житті сприяли формуванню критичного ставлення до історичних джерел. Тематика таких видань визначалася здебільшого соціально-політичними чинниками російської дійсності того часу. Пріоритетними були питання значення держави та ролі самодержавного монарха в житті країни, а також завдання зовнішньої політики. Відтоді набагато більше уваги приділяли вивченню західноєвропейської історичної думки. Порівняно з минулим періодом досить велику кількість іноземних праць було перекладено із всесвітньої історії, зокрема "Введение в историю Европейскую" (Санкт-Петербург, 1718) С. Пуфендорфа, "Деяния церковные и гражданские" (Москва, 1719) папського кардинала, католицького історика та бібліотекаря Ватикану Цезаря Баронія, "Феатрон или Позор исторический" (Санкт-Петербург, 1724) протестантського оснобрукського єпископа та історика В. Стратемана та ін. Серед інших перекладів історичних творів були: "Книга Квинта Курция о делах содеянных Александра Великого царя Македонского" (Москва, 1709) римського історика I ст. н. е. Квінта Курція Руфа, "Краткое описание о войнах из книг Цезариевых..." (Москва, 1711), "Книги Иулия Фронтин, сенатора римского, о случаях военных" (рукописний переклад 1692 р., неопублікований), "Ливия Юлия Флора о начатии и действованиих народа римского" (рукописний переклад 1704 р., неопублікований), "История о орденах или чинах воинских паче же кавалерских обдержажая уставления поведения и практику, принципиальных действ и великомагистерских, со оружием и их фигурами" (Москва, 1710) голландського гравера і видавця А. Шхонебека (Схонебека), видання фрагментів з "Іудейської війни" Й. Флавія в перекладі О. Бодаковського в книзі "История о разорении последнем св. града Иерусалима от римского цесаря Тита, сына Веспасианова", що за часів Петра I була видана тричі (Москва, 1713, 1716, 1723); збірник життєписів Корнелія Непота, рукописний переклад якого зроблено в 1705 р. Й. Паузе (Паусе) та ін. Особливу увагу звертали на політичні твори та праці військової тематики. Окрім надрукованих видань, розповсюджували численні рукописи з історії, частину яких було видано пізніше. Серед них праці Г. Гюйсена, Д. Кантемира, Б. Куракіна, О. Манкієва, С. Медведєва, А. Матвєєва, Ф. Полікарпова, П. Шафірова та ін. Зокрема, зберігся рукописний переклад праці Квінта Курція Руфа, зроблений вченим, просвітником, поетом і друкарем І. Копієвським (Копієвичем). Цікаво, що саме за його участю в друкарні Я. Тессінга в Голландії було видано першу книгу російською мовою з всесвітньої історії "Введение краткое во всякую историю..." (Амстердам, 1699). Здійснювалися також і колективні переклади історичних праць. Так, у 1716 р. викладачі чернігівського колегіуму завершили переклад видатної праці Тита Лівія "Історія Риму від заснування міста" [21, с. 135—136]. Переважна частина рукописних перекладів залишилася неопублікованою. В 1722 р. у друкарні Синоду почалася підготовча робота до видання "Історії" Тита Лівія, яка, однак, зупинилась, оскільки було виявлено "зело неисправный перевод", що потребував "ко исправлению и труда многого и времени довольного". Серед перекладачів того часу в Росії було досить багато діячів церкви, в минулому — колишніх учнів або професорів однієї з двох православних академій: Києво-Могилянської (Г. Бужинський, Ф. Лопатинський, Іван та Степан Максимовичі, Ф. Прокопович, Т. Кролик, П. Крайський, П. Кохановський та ін.) і Московської слов'яно-греко-латинської (О. Барсов, І. Іллінський, Ф. Полікарпов-Орлов, Ф. Анохін

та ін.), які знали кілька мертвих і живих мов та мали досвід перекладу релігійних текстів. Саме ці діячі були провідниками ідей просвітництва та ознайомлювали освічених людей того часу з досягненнями класичної та західноєвропейської наукової думки. Саме вони перекладали тексти з історії (праці Апполондора, С. Пуфендорфа, В. Стратемана), географії (праці Б. Вареніуса, Й. Гюбнера (Хюбнера), політики і права (праці Сааведра, Юстуса Ліпсіуса), етики (праці Е. Роттердамського), артилерії (праця С. Албегерта), історії культури і техніки (праця італійського історика і гуманіста Полідора Вергілія Урбінського "Полидора Виргилия Урбинского о восьми книгах о изобретателех вещей..." (російський переклад надрукований за велінням Петра I в Москві в 1720 р.), не кажучи вже про лексикони, граматики і азбуки. Перші теорії мистецтва перекладу розробили саме українські діячі — вихідці з Києво-Могилянської академії. За роки правління Петра I було надруковано близько 900 видань. Багато книг, виданих після смерті імператора, виявилися занадто сміливими для рівня тогочасної політичної влади та російської суспільної думки. Проте відомі випадки прихованого саботажу царських замовлень на публікацію світських книг з боку противників реформ Петра I. Так, наприклад, сталося з російським виданням перекладу трактату нідерландського фізика, математика, астронома Х. Гюйгенса "Космотеорос" (Гаага, 1698), де вперше було представлено геліоцентричну систему М. Коперника. Праця астронома під назвою "Книга мирозрения, или Мнение о небесно-земных глобусах и их украшениях" у перекладі генерала, автора відомих календарів Я. Брюса видана за наказом Петра I у 1717 р. у Петербурзі. На думку П. Пекарського, видання 1717 р. було надруковано російською мовою в перекладі Й. Паузе [18, с. 349]. Проте замість замовлених 1200 примірників директор Петербурзької типографії М. Аврамов надрукував лише 30 [19, с. 337—338]. Після воцаріння Петра II М. Аврамов зблизився з консервативними колами і публічно викривав реформи Петра I, звинувачував Ф. Прокоповича у еретицтві та пособництві "нечестивым царям". Відкриття М. Коперника він називав "кознями врага рода человеческого и сатанинским коварством". Завдяки наполегливості Петра I, який загалом поділяв погляди польського ученого, ця праця Х. Гюйгенса в перекладі з німецької мови Я. Брюса була видана ще раз в Петербурзі в 1724 р.

На вибір тем західноєвропейських видань здебільшого впливали соціально-політичні запити влади, прикладний характер праць, які перекладалися, та намагання зробити доступною для читачів інтелектуальну спадщину античності й ознайомити освічені прошарки суспільства з сучасними західноєвропейськими досягненнями в галузі географії, історії, математики, механіки, артилерії, фортифікації, навігації, будівництва, адміністрації, права, піротехніки, садівництва, паркової архітектури, гідротехніки, астрономії та ін. Перекладацькою діяльністю було охоплено багато праць із наукової, навчальної та виробничо-практичної сфер, тому існувала певна спеціалізація, де кожний займався певною галуззю знань: математикою — А. Фарварсон та Л. Магніцький; морською справою — І. Зотов, М. Салтиков, М. Кожин; військовою інженерією — В. Суворов, А. Ганнібал, Х. Мініх, Г. Скорняков-Писарев; аптечною справою — Д. Гурчин; правом — С. Крольтен тощо. Значний внесок перекладачі петровської епохи зробили в розвиток наукової російської термінології. Так, наприклад, у галузі фортифікації В. Суворов та А. Ганнібал при перекладі праць створили багато нових термінів та уклали термінологічні словники. А. Фарварсон розробляв нову термінологію з математики та астрономії протягом 40-річної викладацької діяльності. Кількість перекладачів у період правління Петра I

перевищувала сотню [12, с. 102]. Всі вони свідомо або інтуїтивно спиралися на ренесансну ідею "translatio studii", яку отримали у спадок від попередників. Латинське слово "translatio" означає і "перенесення", і "переклад", а поняття "studium" — "дослідження, прагнення, заняття, наука". Отже, це латинське висловлювання має подвійний зміст: як "перенесення науки" і як "переклад дослідження". Усвідомлення семантики, яка пов'язує ці два значення, було спільним як для вчених ченців і "приказных людей", так і для європейських найманців на царській службі. За часи правління Петра I було надруковано більше перекладів іноземних праць, ніж за всі попередні періоди. Переклади античних авторів з історії формували підґрунтя для сприйняття традицій європейської історичної думки та західної культури. Праці з історії тоді розглядалися не тільки як історичні твори, а й історіософські та етично-повчальні. Таке розуміння користі від історії підкреслював ієромонах Михайлівського монастиря і професор Києво-Могилянської академії П. Кохановський у передмові ("Похвале истории") до перекладу праці голландського філолога Ю. Ліпсія. Перекладач писав, що освічені люди читають історичні праці "не точие ради утешения и услаждения или ради скуки и времени продолжения, но наипаче того ради, дабы оттуда могли воспринять приклады советов, которые народному управлению много пособствуют, и мнози от них так и в гражданских, яко и в воинских делах, великую пользу приобретают" [25, с. 154—155]. Таким чином, перша чверть XVIII ст. у галузі підготовки та публікації іноземних праць з історії була не тільки новим етапом засвоєння античної спадщини та задоволення абстрактної допитливості читачів, а й засобом "європеїзації" російського суспільства, секуляризації свідомості та суспільного життя. Відмінність петровської епохи від попереднього періоду полягала в тому, що переклади здійснювалися, минаючи польське посередництво. Саме тоді видання перекладів праць західноєвропейських авторів стало частиною загальнодержавної справи. Бурхливий розвиток науки й освіти та велика потреба у науково-навчальній літературі зумовили значне піднесення перекладацької діяльності. У той період стають відомими книги новітніх натуралістів і філософів — Й. Кеплера, М. Коперника, Г. Галілея, І. Ньютона, Дж. Локка, Т. Гоббса, Г. Ляйбніца та ін. Перекладацька справа вперше набула певної систематичності й отримала підтримку держави, здебільшого завдяки діяльності Петра I, який, висловлюючи невдоволення з приводу низької якості багатьох тогочасних перекладів, сформував певні вимоги до перекладачів: "...надо остерегаться, дабы внятнее перевесть, и не надлежит речь от речи хранишь в переводе, но точно sense выразимев, на свой язык уж так писать, как внятнее". 23 січня 1724 р. був виданий спеціальний указ, що регламентував перекладацьку діяльність. Документ вимагав, працюючи над перекладом певної книги, глибоко вивчати галузь знання, предмет та тематику. Петро I не тільки ініціював процес перекладу книг, а й постійно ним керував, часто особисто виконував редакторську та коректорську роботу і часом брався за перо як автор і перекладач. Так, наприклад, коли Г. Бужинський представив у 1714 р. переклад історичного трактату С. Пуфендорфа "Введение в историю Европейскую" (Санкт-Петербург, 1718), де було вилучено характеристику росіян як народу "грубого, всякого учения непричастного, свирепого и кровожадного", цар у досить енергійний спосіб висловив невдоволення і наказав точно відтворити відповідне місце праці автора. У передмові Г. Бужинський писав, що "Введение в историю Европейскую" він перекладав російською мовою з латинського перекладу І. Крамера, оскільки не володів вільно німецькою

мовою, і тому деякі місця йому були незрозумілі, а отже й переклад не завжди дослівний [29, с. 325]. Г. Бужинський був одним із видатних перекладачів першої чверті XVIII ст., для яких володіння іноземними мовами, мистецтвом слова було джерелом доходу і звичним родом діяльності. Добре знаючи латинську мову, Г. Бужинський переклав низку історичних праць німецьких авторів XVII ст., сприяючи поширенню ідей західноєвропейських історичних концепцій розвитку суспільства. В Росії, як і в Україні, в XVII—XVIII ст. наукові праці німецьких вчених, зокрема з історії, викликали значний інтерес. Їх ідеї та концепції суттєво вплинули на розвиток історичних і державно-політичних поглядів вітчизняних вчених, зокрема професорів та вихованців Києво-Могилянської академії, в напрямі розвитку теорій природного права, суспільної угоди та просвіченого абсолютизму. Проте поняття "спільне благо", "всенародна користь" та ін., як про це свідчать праці С. Оріховського, Х. Фіалета та ін., були відомі в Україні ще в середині XVI ст. Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. теорії природного права та суспільної угоди почали пов'язувати з ідеями просвітництва і розвивати далі в дусі концепцій "філософ на троні" та просвіченого абсолютизму. Цей напрям знайшов місце в працях Ф. Прокоповича, Г. Бужинського, Г. Кониського, М. Козачинського, Г. Козицького, Я. Козельського та багатьох інших діячів Києво-Могилянської академії [23, с. 19—20].

Прихильник просвіченого абсолютизму, теорії природного права і суспільної угоди, Г. Бужинський був відоміший тоді як перекладач і коментатор історичних праць, який відкривав для читачів світ античної літератури, творчу думку західноєвропейських істориків, правників, філософів. Він був одним із представників ранньої доби просвітництва, прибічником ідеї удосконалення суспільства через поширення освіти, знань, релігійної толерантності, зумовленої державними інтересами розвитку російського зовнішнього ринку. В Росії на поч. XVIII ст. на державній службі перебувало багато іноземних фахівців, їх різноманітні погляди й переконання, власне, поєднувала популярна у країні ідея релігійної толерантності, в якій гармонійно співіснували християнські догмати та античні вчення. Відповідно, і в історичних працях, наслідуючи традиції Відродження, використовувалися як християнські, так і язичницькі (античні) джерела. Г. Бужинський радив "не только в христианских, но и языческих книг чтении обучаться... от них же имать быти польза к созиданию душевному" [6, арк. 6].

Після смерті Петра I Г. Бужинський зазнав важких утисків від представників нової влади. Його звинуватили в ересі, вільнодумстві, порушенні віровчення, руйнуванні догматів, церковних обрядів і звичаїв, пособництві протестантизму та хабарництві [13], а справа слухалася в Таємній канцелярії. Через кілька років, у 1730 р., слідство було завершено, звинувачення не доведені, але переслідування підірвали здоров'я вченого, і невдовзі він помер.

З творів Г. Бужинського збереглися численні "слова" ("Собрание проповедей") та промови, які видавалися тричі, в тому числі Н. Новіковим у 1784 р., а також переклади книг, до яких він писав передмови, де викладав філософські та історико-політичні погляди. Так, наприклад, великі передмови Г. Бужинський написав до видань: "Разговоры дружеские Дезидерия Ерасма" (Санкт-Петербург, 1716); "Введение в историю Европейскую..." (Санкт-Петербург, 1718 і 1723) та "Об обязанностях человека и гражданина по закону естественному..." (Санкт-Петербург, 1724 та Санкт-Петербург, 1726 у перекладі І. Кречетовського) С. Пуфендорфа, а також до праці В. Стратемана "Феатрон или Позор исторический" (Санкт-Петербург, 1724). Архієпископ Чернігівський і Ніжинський Філарет та деякі інші діячі вважали

Г. Бужинського упорядником і перекладачем посібника з правил світської поведінки "Юности честное зерцало" (Санкт-Петербург, 1717, до 1719 р. було здійснено чотири перевидання) [22, с. 97]. Всі зазначені праці перекладалися за особистим розпорядженням Петра I і належали до найвідоміших книг того часу. Вчений виконував також велику роботу з редагування перекладу, який робили п'ять перекладачів для чотиритомного "Великого історичного словника" Л. Морері з передмовою видатного німецького філософа, професора теології Йогана Франца Буддея. Ця праця відігравала важливу роль у популяризації досягнень світової та європейської філософії і науки. У 1725 р. Г. Бужинському було доручено перекладати латинською мовою російські трактати з історії, але справа залишилася незавершеною [14, с. 59]. У період немилості просвітника перекладені ним книги було заборонено спеціальним указом. У 1727 р. поза законом опинилися написані Г. Бужинським праці "Служба и синаксарии, т. е. сокращенное повествование о житии благоверного великого князя Александра Невского" (Санкт-Петербург, 1725) та "Последование исповедания" (Москва, 1724). Під час "біроновщини" (період правління імператриці Анни Іоанівни було заборонено користуватися виданням "Введение в историю Европейскую" С. Пуфендорфа, а в 1749 р. — працею В. Стратемана "Феатрон". Усі твори Г. Бужинського, переклади і передмови вилучали і знищували. Так, наприклад, у небагатьох примірниках "Феатрону", що дивом збереглися до сьогодні, немає присвяти і передмови. Нині праця В. Стратемана — раритетне видання, яке можна знайти лише в окремих бібліотеках України, наприклад у фонді відділу рідкісних і цінних книг Національної парламентської бібліотеки України (НПБУ). Примірник НПБУ можна вважати унікальною і цінною знахідкою, оскільки видання у гарному стані і має передмову і присвяту, написані Г. Бужинським. Сучасні дослідники вважають, що ідеї просвітника, який намагався поєднати православне вчення Іоанна Дамаскіна і Діонісія Псевдо-Ареопажита з досягненнями тогочасної науки, опосередковано вплинули на таких мислителів, як митрополит Платон, О. Хомяков, В. Соловйов, П. Флоренський та ін.

Розробляючи теорію держави, Г. Бужинський багато уваги приділяв проблемам війни і миру, війнам справедливим і несправедливим. Філософ морально виправдовував війни справедливі, які ведуть для захисту вітчизни, її цілісності та повернення відібраних земель. Він доводив, що війни, в яких тоді брала участь Росія, справедливі і що захист вітчизни є вищим обов'язком кожного громадянина [22, с. 102]. Людина в концепції ученого — малий світ, мікрокосм, який становить частину макрокосмосу і є його вершиною. Прославляючи людський розум, освіченість, виховання, він бачив у людині гармонію душі й тіла, оспівував земні почуття, тілесну красу. Дух аскетизму, самозречення від земних благ був Г. Бужинському непритаманний. Ідеї життєвого оптимізму, природності, повнокровного і радісного земного буття зближували його погляди з ідеями гуманістів. Просвітник засуджував релігійний фанатизм як католиків-інквізиторів, так і православних ортодоксів та розкольників. Прагнення до самозбереження для людини є природним. На думку Г. Бужинського, більшою за любов до себе для людини має бути тільки любов до Батьківщини. Важливе місце у його творах посідала проблема самопізнання. Особистість, яка пізнає себе, усвідомлює власні потреби і можливості, розкриває в собі дію природного закону. Він, у концепції Г. Бужинського, впливає на природні потреби людини, диктує спосіб їх задоволення завдяки праці. Зумовлена природним законом, вона абстрактна і не має професійної визначеності. Вид діяльності, яку має виконувати людина,

підпорядкований загальним потребам та "суспільному благу" (лат. — "bonum commune"), яке формулює держава. Особисті інтереси, незалежно від схильностей людини, повинні слугувати суспільним [22, с. 111]. На відміну від Ф. Прокоповича, Г. Бужинський не вважав новонародженого "tabula rasa" (лат. — "чиста дошка"). Вчинки і моральна поведінка походять із природи людини, і якщо немає у неї певних якостей або здібностей, вони не можуть бути прищеплені через незмінність його природи [34, с. 51]. Висловлюючи ці погляди, Г. Бужинський поділяв переконання багатьох мислителів XVIII ст. Він чітко розумів, що в суспільстві панує нерівність та всі люди, які походять від Адама, за природою рівні. Учений розвінчував родовитих вельмож, які "ради обесчещення убогих убийства творящие, а на брани за отечество... всякого зайца боязливейшие". Цінність людини полягає не в знатному походженні, а в чесноті, яка є особистою заслугою. Так само, як і Ф. Прокопович, він засуджував нерівність, яка базувалася на благородстві одних і незнатному походженні інших, тобто властиву феодальному суспільству, але вважав цілком природним поділ суспільства на бідних і багатих. У працях Г. Бужинського не було засудження багатства і способів його придбання: "Не хулимо есть богатство, яко дарование божье, но хулимо злое его употребление" [8, с. 10]. Водночас він протестував проти надмірного гніту бідняків. З гуманно-ліберальних позицій засуджував багатіїв, "нравов немилосердных не естества, но бесчеловечия". Його критика була спрямована проти "злого употребления" багатства, розкоші, ледарства, дармоїдства, моральної деградації світських аристократів і феодалів. Однак на відміну від селянсько-плебейських мислителів не оспівував бідність, проте і марнування накопичених багатств розглядав як суспільне зло [34, с. 52].

На жаль, філософський курс Г. Бужинського дотепер не віднайдено. Його філософсько-історичні погляди, хоча і формувалися під впливом провіденціалізму¹, втілювали ідеї прогресу науки і культури в суспільному житті. Він мотивував історичний розвиток поширенням просвітництва, вихованням, моральним удосконаленням [22, с. 100]. У реформах Петра I мислитель бачив реалізацію власного просвітницького ідеалу. Російський народ піднявся "от тьмы к свету, от неведения к искусству, от бесчестия к славе" і створив "государство сие тако просвещенное, прославленное, расширенное". Розвиток Росії в петровський період, Г. Бужинський пов'язував зі створенням у країні регулярної армії і флоту, централізацією державного апарату, упорядкуванням законодавства, будівництвом мануфактур, розвитком науки, мистецтва, ремесел, введенням нових звичаїв у побуті. Для того, щоб наздогнати передові європейські країни, учений закликав співвітчизників цікавитися досягненнями науки і культури інших народів. Проте цьому перешкоджала релігійна нетерпимість. "Научися, — писав він, — всякого еллинского писания, навиче мудрости всех древних книготворцев... прочти и изучи Омира, Вергилия, уведа философская писания Аристотеля, Платона, Диодора и иных множайших" [8, с. 264]. Окрім цих авторів, Г. Бужинський широко використовував твори державно-правової та історичної проблематики католицьких і протестантських авторів.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 17 жовтня 2014 року

¹ Провіденціалізм (від лат. *providentia* — "провидіння") — релігійно-філософська концепція, згідно з якою розвиток суспільства та людська мета загалом визначаються таємними, зовнішніми у відношенні до історичного процесу силами — провидінням (Богом).